УДК: 624.131.51.9

Т.-Н.М. Ванькович, Я.А. Зінько, М.В. Боженко
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра теоретичної механіки

ПРО ДВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТОХАСТИЧНИХ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ, ЯКІ ОПИСУЮТЬ ВИПАДКОВІ КОЛИВНІ ПРОЦЕСИ МЕХАНІЧНИХ СИСТЕМ

Стохастичні диференціальні рівняння, які описують коливні процеси механічних систем з випадковими збуреннями, допускають дві інтерпретації: в сенсі Іто та Стратоновича.

В роботі досліджується зв’язок між цими двома інтерпретаціями і даються рекомендації, коли доцільно використовувати кожну з них.

Arbitrary differential equations that they describe the vibration processes of the mechanical system with occasional turbulences they allow two interpretations into the sense of Eto and Stratonovich.

The connection between these two interpretations is investigated in this article and the recommendations are given when each of can use reasonable.

Актуальність і постановка задачі. Розвиток нової техніки вимагає глибшого аналізу причин, які викликають вібрацію. Для розуміння і пояснення багатьох фізичних ефектів, які виникають, наприклад, від дії на конструкцію профілю дороги чи аеродромного покриття, від дії випадкового вітрового навантаження тощо, класичні періодичні збурення не є основними, а методи класичної механіки, які ґрунтуються на поняттях детермінізму, не є достатніми [1]. Створення певної фізичної моделі для дослідження таких динамічних процесів привело до створення математичного апарату, який дає змогу найточніше описати і врахувати зовнішні впливи, а саме теорію випадкових процесів.

Серед прикладних задач теорії випадкових процесів велике місце займають задачі аналізу випадкових коливань, які описуються нелінійними стохастичними диференціальними рівняннями [2]. Ці задачі набувають все більшого значення, але їх розв’язання пов’язане із значними математичними труднощами.

Зупинимося на порівняльній характеристиці двох інтерпретацій стохастичних диференціальних рівнянь, які описують випадкові коливні процеси.

Виклад основного матеріалу. Нехай коливний процес деякої механічної системи описується системою стохастичних диференціальних рівнянь

$$\frac{dx_i}{dt} = f_i(x,t) + \sum_{k=1}^{n} q_{ik}(x,t)\dot{\xi}_k(t), (i=\overline{1,n}) \tag{1}$$

де f_i , q_{ik} – детерміновані функції, які задовольняють умову Ліншіца; $\dot{\xi}_k(t)$ – нормальні «білі шуми» з відомими статистичними характеристиками

$$M\dot{\xi}_k(t)=0,\ \ M\dot{\xi}_k(t)\dot{\xi}_j(t)=\frac{N_k}{2}\delta_{kj}(h)\ \ (k,\, j=\overline{1,n}),$$

$\delta_{kj}(h)$ – дельта-функція Дірака; M – математичне сподівання.

Крім запису стохастичних диференціальних рівнянь у формі (1), можна записати ще дві еквівалентні форми

$$dx_i = f_i(x,t)dt + \sum_{i=1}^{n} q_{ik}(x,t)d\xi_k(t), \tag{2}$$

$$x_i = x_i(t_o) + \int_{t_o}^{t} f_i(x,t)dt + \int_{t_o}^{t}\sum_{k=1}^{n} q_{ik}(x,t)d\xi_k(t), \tag{3}$$

$$(i = \overline{1,n}).$$

Тут $\xi_k(t)$ – вінерівський процес (інтеграл від процесу типу «білого шуму»).

Розв’язком системи стохастичних диференціальних рівнянь є марківський процес $x(t) = \{x_1(t), x_2(t).., x_n(t)\}$ [3], умовна густота розподілу ймовірності якого $W(x_1,.., x_n, t, x_1^o, .., x_n^o)$ задовольняє рівняння Колмогорова –Фоккера – Планка

$$\frac{dW}{dt} + n\sum_{i=1} \frac{d}{dx_i}[A_i(x_1, .., x_n, t)W] = \frac{1}{2}\sum_{i,k=1}^{n} \frac{d^2}{dx_i dx_k}[B_{ik}(x_1, .., x_n)W],$$

де

$$A_i = \lim_{\tau\to 0}\frac{1}{\tau}M\{u_i - x_i\} = \lim_{\tau\to 0}\frac{1}{\tau}\int_{\to\infty}^{\infty}...\int_{\to\infty}^{\infty}(u_i - x_i)P(x,t,u,t+\tau)du_1...du_n,$$

$$B_{ik} = \lim_{\tau\to 0}\frac{1}{\tau}M\{(u_i - x_i)(u_k - x_k)\} = \lim_{\tau\to 0}\frac{1}{\tau}\int_{\to\infty}^{\infty}...\int_{\to\infty}^{\infty}(u_i - x_i)(u_k - x_k)P(x,t,u,t+\tau)du_1...du_n,$$

$$u_i = x_i(t+\tau), (i = \overline{1,n})$$

$p(x_1,...,x_n,t,u_1,...,u_n,t+\tau)$ – густина ймовірності переходу.

Щоб визначити коефіцієнти зносу A_i і дифузії B_{ik} процесу $x(t)$, який задовольняє рівняння (2), можна розглянути ці рівняння як границю в середньоквадратичному при $h \to 0$ розв’язку різницевих рівнянь

$$x_i(t+h) - x_i(t) = f_i(t, x(t))h + \sum_{k=1}^{n} q_{ik}(t,x)[\xi_k(t+h) - \xi_k(t)], \tag{4}$$

$$(i = \overline{1,n}).$$

Диференціальні рівняння (2), які отримуються в результаті граничного переходу при $h \to 0$ з явної різницевої схеми (4), є стохастичними диференціальними рівняннями Іто. Розв’язок $x(t)$ системи стохастичних диференціальних рівнянь Іто (2) є дифузійним марківським процесом з коефіцієнтом зносу A_i і дифузії B_{ij} вигляду

$$A_i(x,t) = f_1(x,t);\ B_{ij}(x,t) = \frac{1}{2}\sum_{k=1}^{n} N_k q_{ik}(x,t)q_{jk}(x,t). \tag{5}$$

Якщо процес $\xi(t)$ має стохастичний диференціал

$$d\xi = \alpha(t)dt + \beta(t)d\xi(t),$$

де $\alpha(t) = (\alpha_1(t),...,\alpha_m(t), \beta(t) = (\beta_{jk}(t);\ j = 1,\overline{m};\ k = \overline{1,n})$, $\xi(t) - h$ – вимірний вінерівський процес і $q(t,x) = q(t, x_1,...x_n)$ неперервно-диференційована за t і двічі неперервно-диференційована за x_j функція, тоді

$$d_q(t,\zeta(t)) = \left[q_t'(t,\zeta(t)) + \sum_{k=1}^{n} q_{x_k}'(t,\zeta(t))\alpha_k(t) + \frac{1}{2}\sum_{j,k=1}^{m} q_{x_j x_k}''(t,\zeta(t))\cdot\sum_{i=1}^{n}\beta_{ki}(t)\beta_{ji}(t)\right]dt + \\ + \sum_{i=1}^{n}\sum_{k=1}^{m} q_{x_k}'(t,\zeta(t))\beta_{x_i}(t)d\xi_i(t). \tag{6}$$

Формула (6) називається формулою Іто і є формулою диференціювання складних випадкових функцій.

Для звичайних гладких функцій $\zeta(t)$ третій доданок у квадратних дужках формули (6) відсутній. Тому стохастичні диференціали в сенсі Іто не можна при заміні змінних перетворювати за звичайними правилами, справедливими для гладких функцій.

Стохастичні диференціальні рівняння (2) допускають і іншу інтерпретацію, запропоновану Р.Л. Стратоновичем [2]. А саме, їх можна розглядати як результат граничного переходу при $h \to 0$ в неявній різницевій схемі

$$x_i(t+h) - x_i(t) = f_i(t, x(t))h + \sum_{k=1}^{n} q_{ik}\left(t, \frac{1}{2}[x,(t+h) - x(t)]\right) \times [\xi_k(t+h) - \xi_k(t)]. \quad (7)$$

При такій інтерпретації рівняння (2) називають стохастичними диференціальними рівняннями в сенсі Стратоновича.

Неявна різницева схема (7) при виконанні умови неперервності і диференційованості функцій q_{ik} за x еквівалентна явній схемі

$$\begin{aligned} x_i(t+h) - x_i(t) = f_i(t, x(t))h + \sum_{j=1}^{n}\sum_{k=1}^{y} \frac{1}{2}\frac{dq_{ik}}{dx_j}(t, x(t))h \\ + \sum_{k=1}^{n} q_{ik}(t, x(t))[\xi_k(t+h) - \xi_k(t)]. \end{aligned} \quad (8)$$

Співвідношення (8) можна також розглядати як різницеве представлення стохастичного диференціального рівняння Іто.

$$dx_i = \left[f_i(x,t) + \frac{1}{4}\sum_{k=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} N_k \frac{dq_{ik}}{dx_j}(t,x)\, q_{ik}(x,t) \right] dt + \sum_{k=1}^{n} q_{ik}(x,t)\, d\xi_k \;,$$

і отже, коефіцієнти зносу і дифузій марківського процесу $x(t)$ визначаються за формулами

$$A_i(x,t) = f_i(x,t) + \frac{1}{4}\sum_{k=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} N_k q_{jn}(x,t) \frac{dq_{ik}(x,t)}{dx_j}$$

$$B_{ij}(x,t) = \frac{1}{2}\sum_{k=1}^{n} N_k q_{ik}(x,t)\, q_{ik}(x,t)\,. \quad (9)$$

Порівнюючи формули (6) і (9), зауважуємо, що від того, в якому сенсі інтерпретується стохастичне диференціальне рівняння, залежить коефіцієнт A_i .

Однією з найважливіших властивостей стохастичних диференціалів в сенсі Стратоновича є те, що з ними можна поводитися за звичайними правилами гладких функцій (маються на увазі правила заміни змінних тощо).

Висновок. Обидва способи інтерпретації стохастичних диференціальних рівнянь – в сенсі Іто і в сенсі Стратоновича – в математичному відношенні є правильними. Більше того, як показано в роботі, існує зв’язок між стохастичними диференціалами Іто і Стратоновича. Тому при розв’язуванні конкретної практичної задачі необхідно вибирати ту інтерпретацію, яка дає найточніше описання руху механічної системи з реальними випадковими збуреннями.

1. Ларин В.В. Статистические задачи вибразащиты. – К.: Наукова думка, 1974. – 127 с. 2. Диментберг М.Ф. Нелинейные стохастические задачи механических колебаний. – М.: Наука, 1980. – 368 с. 3. Случайные колебания / Под ред. С. Кренделла. – М.: Мир, 1967. – 356 с.